

Łódź, 31 sierpnia 2021 r.

dr hab. Sławomir Pasikowski, prof. UŁ
Uniwersytet Łódzki

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Hili Fuchs pt.
„Psychological Flexibility and Attitudes towards Disability – Psycho-Socio-Educational
Study of the Relations between Parents and Children”
napisanej pod kierunkiem prof. UAM dr. hab. Sławomira Banaszaka**

Wprowadzenie

Dysertacja mgr Hili Fuchs dotyczy postaw rodziców i ich dzieci w wieku szkolnym wobec osób z niepełnosprawnościami. Od wielu lat tematyka postaw uczestników procesów edukacyjnych jest popularna w badaniach pedagogicznych. W związku z tym coraz trudniej o prace prezentujące pomysły oryginalne, przemyślane i wzbogacające wiedzę. Zdecydowanie dysertacja Hili Fuchs stanowi taką pracą. Wielość i złożoność wyników, które Autorka uzyskała obserwując relację postaw rodziców i dzieci z perspektywy koncepcji akwizycji postaw i teorii elastyczności psychologicznej, umożliwia udzielenie odpowiedzi na stawiane w pracy pytania, ale też inspiruje do zadawania kolejnych i wyznacza interesujący kierunek przyszłych eksploracji. Praca Autorki wpisuje się w szeroki kontekst aktualnej dyskusji nad warunkami spostrzegania i zachowań wobec społecznych odmienności wnosząc do tej dyskusji interesujące spostrzeżenia na temat transmisji postaw i czynników je różnicujących. U podstaw opracowanego projektu legło założenie o kluczowej roli elastyczności psychologicznej w determinowaniu akceptacji różnorodności w społecznym polu percepcji.

Treść i struktura rozprawy

W pierwszej części pracy, na którą składają się trzy rozdziały, zaprezentowana została teoretyczna rama przygotowanego projektu oraz istota problemu, który stanowi jego przedmiot. Uczyniono to z widocznym znanstwem, erudycją i odwagą sięgania po teorie i badania z obszaru podejść i dyscyplin nie zawsze bezpośrednio związanych z problematyką edukacji.

W tej części dysertacji Autorka skupia się na przybliżeniu pojęć: postawa, niepełnosprawność, postawy wobec niepełnosprawności, elastyczność psychologiczna, rozwój. Osadza te pojęcia w interakcyjnej perspektywie na jaką pozwalają kontekstualne i holistyczne podejścia, do których umiejętnie się odwołuje. Wyraźnie nakreśla przy tym siatkę pojęć, w której lokowane są te główne kategorie pojęciowe, a czyni to w konsekwentnej narracji uzasadniającej autorską koncepcję badania. Zwraca uwagę oparcie tej koncepcji na interakcyjnym ujęciu niepełnosprawności, zgodnie z którym niepełnosprawność jest efektem współdziałania środowiska jednostki i osłabień tej jednostki, które to osłabienia można rozpatrywać w kategoriach społecznych konstrukcji. Tym samym, jak zakomunikowano w

tekście rozprawy, niepełnosprawność wiąże się nie tylko z fizyczną albo mentalną niesprawnością, ale też z atypową społecznie deprecjonowaną charakterystyką wzbudzającą cierpienie osoby. Na uwagę zasługuje wskazanie i wykorzystanie w pracy edukacyjnego potencjału teorii terapii behawioralno-poznawczej oraz wyrosłym w tym nurcie podejściu Terapii Akceptacji i Zaangażowania (Acceptance and Commitment Therapy). W pracy uwidocznione są dążenie Autorki do przekraczania ograniczeń kategorii wynikających ze skojarzeń pochodzących z terapeutycznego lub klinicznego kontekstu. Te dążenia wyrażają się przede wszystkim w umiejętnych staraniach wykorzystywania koncepcyjnego potencjału przywoływanych teorii i modeli. Poza przywołaną już niepełnosprawnością dotyczy to w szczególności kategorii psychologicznej elastyczności, która ukonstytuowana została w obszarze badań psychologicznych i psychoterapii. Autorka potrafiła jednak wyeksponować tę kategorię w kontekście procesów edukacyjnych. Perspektywy interakcyjna i konstruktywistyczna sygnalizowane w tej części rozprawy znajdują kontynuację w opisie projektu badawczego i interpretacji wyników jego realizacji.

Część druga dysertacji składa się z trzech rozdziałów. Zawiera prezentację autorskiej koncepcji badawczej wraz z opisem zastosowanych procedur i instrumentów, prezentację rezultatów analizy danych oraz dyskusję, wnioski i określenie kierunku przyszłych badań. Z konsekwencją, zauważalną już w pierwszej części pracy, został skrupulatnie określony przedmiotowy i metodologiczny kontekst zaprojektowanych badań oraz luki, których wypełnienie pozostaje w ich zasięgu. Odwołanie do podejść ekologicznego oraz transformatywnego w opisie teoretycznej podstawy metodyki badawczej nie tylko koresponduje z ramą teoretyczną określoną w pierwszej części rozprawy, lecz także ze sposobem interpretacji i dyskusji rezultatów badawczych.

Warto podkreślić, że przedstawiony w dysertacji projekt badawczy jest inspirowany dostrzeżeniem przez Autorkę wzrostu w ostatnim piętnastoleciu w Izraelu liczby dzieci delegowanych do nauczania specjalnego. Zatem u podstaw tego projektu znajduje się ciekawość, ale też gotowość do odpowiedzi na bieżące problemy społeczne.

Zadeklarowany cel badań, to określenie związku pomiędzy charakteryzującymi rodziców i ich dzieci elastycznością psychologiczną a postawami wobec osób z niepełnosprawnościami. W rozprawie wyakcentowano przy tym zainteresowanie transmisją psychologicznej elastyczności w procesie wychowania zachodzącym w relacji rodzic – dziecko jako czynnikiem, w którym upatrywać można potencjał regulujący oddziaływanie negatywnych sądów i emocji wobec obiektów społecznych. Realizacja celu badań przebiegała w dwóch fazach. W pierwszej, ocenie poddano przede wszystkim współzależność wyników pomiaru elastyczności psychologicznej u rodziców oraz ich dzieci, a następnie stopień w jakim determinuje ona, wraz z innymi zmiennymi uwzględnionymi w modelu, postawy wobec integracji społecznej osób z niepełnosprawnościami. Natomiast w drugiej fazie badania zebrany został materiał w postaci uzasadnień formułowanych w odpowiedzi na wybory akceptowalnych przez respondenta postaci niepełnosprawności. Ten materiał, dostarczający inspirujących wyników wypracowanych w toku analizy i podsumowanych w tabelaryzowanej postaci, szczególnie zwrócił moją uwagę. Warto pomyśleć o jego dalszej eksploatacji z użyciem metod informatycznych umożliwiających wydobycie informacji o strukturze i własnościach zgromadzonych danych. Bardzo interesującym rezultatem tej jakościowej analizy jest wykazanie niejednorodności zagadnienia postaw wobec integracji osób z niepełnosprawnościami

determinowanej postacią niepełnosprawności oraz spostrzeganym zagrożeniem, jakie może ona powodować. Należy dodać, że wykonując tę analizę Autorka nie ograniczyła się do przywołania i odczytań wypowiedzi respondentów. Poprowadziła ją w poprzek podziałów wyznaczanych poziomami zmiennych ustalonymi w pierwszej fazie badania.

Poza ustaleniem charakterystyk zjawiska osobno wskazanym w dysertacji celem projektu było podnoszenie samoświadomości uczestników badania w zakresie doświadczania konfrontacji z zagadnieniem niepełnosprawności. Cel ten wynika z inspiracji jakich dostarczyło Autorce podejście transformatywne oraz podejście praktyczne. To ostatnie promowane w ramach opisanego w dysertacji nurtu Trzeciej Fali terapii behawioralno-poznawczej, a odwołujące się do kategorii uważności, metapoznania oraz zmiany wskutek uważnego przetwarzania informacji. Uwzględnianie w jednym projekcie naukowym jednoczesnej realizacji celów badawczych i edukacyjnych nie jest powszechnie akceptowane ze względu na ryzyko wiążące się z interakcją tych celów oraz z uwagi na zdarzający się deklaratywnizm badaczy zdecydowanych na mariaż tychże celów. Jednakże Autorka nie poprzestała na deklaracji. Podała analizie dane z otwartych kwestionariuszy celując w wydobywie informacji o spostrzeżeniach respondentów czynionych w toku samoobserwacji podczas konfrontacji z zagadnieniami niepełnosprawności.

Za wartościowe uważam wykorzystywanie przez Autorkę metod badawczych o różnej proveniencji teoretycznej, a motywowane zwiększaniem trafności pomiarów. Nie w pełni jednak zgadzam się z założeniem, które zastało zakomunikowane w rozprawie, że to zapewni przekroczenie ograniczeń niesionych przez perspektywy teoretyczne, które leżą u podstaw tych metod.

Dyskutując wyniki badań Autorka konsekwentnie porusza się w określonej wcześniej ramie teoretycznej dbając o spójność narracji w zakresie założeń pracy i interpretacji rezultatów badawczych. Tam jednak, gdzie napotyka na ograniczenia sięga po koncepcje rozszerzające możliwości interpretacyjne. Wskazuje to na swobodę z jaką Autorka potrafi poruszać się w obszarze teorii. Uwagę zwraca też skrupulatność w określeniu i dyskutowaniu ograniczeń zaprezentowanych badań, włączając w to ryzyko zniekształceń generowanych przez badacza i deficyty w zakresie realizmu psychologicznego badania.

Pozostałe uwagi i komentarze

W tekście rozprawy występują miejsca sugerujące usterki formalne lub wskazujące na pominięcia podczas prac redakcyjnych. Do nich odnoszę się w poniższych punktach.

1. Mimo, że Autorka zadeklarowała, iż próba została wyselekcjonowana w sposób losowy, to jednak nie podała charakterystyki populacji. Trudno więc ustalić zakres możliwych generalizacji bez polegania na założeniu, że deklaracja losowości próby oznacza, iż uzyskane rezultaty pomiarów cech reprezentują wartości tych cech w populacji, z której ta próba pochodzi.
2. Wprawdzie analiza regresji liniowej opiera się na założeniach współzmienności cech, to jednak sposób interpretacji powinien być nieco inny niż ma to miejsce w przypadku współczynników korelacji. Ten przyjęty przez Autorkę sposób nie stanowi kłopotu dla zorientowanego czytelnika, choć warto byłoby wykorzystać potencjał interpretacyjny tej

metody podkreślając jak zmienia się gotowość do integracji osób niepełnosprawnych w wyniku zmiany w zakresie zmiennej niezależnej. Mam też uwagę do tytułu podrozdziału referującego wyniki analizy regresji. Skoro użyto w nim określenia „predicting”, to warto byłoby przywołać równanie regresji opisujące badany model oraz podać nieco więcej szczegółów w zakresie charakterystyki modelu, jak choćby wartości wyrazu wolnego oraz współczynnika determinacji.

3. Brak raportowania spełnienia założeń wykorzystanych testów statystycznych utrudnia ocenę poprawności zastosowanego wnioskowania statystycznego.
4. W pracy nie został wyartykułowany powód oceny zróżnicowania próby w zakresie zmiennych demograficznych. Z kolei podczas referowania wyników analizy współzależności cech demograficznych nie uzasadniono kryterium podziału zbiorowości wg granicy 12 r.ż. dziecka. W opisie wyników nie ujęto wartości zastosowanych mierników.
5. Mediowanie rodzica w udzielaniu odpowiedzi przez dziecko może te odpowiedzi poważnie zniekształcać. Czyniąc ten komentarz mam jednak na uwadze trudności w realizacji scenariusza badania opisanego w rozprawie. Należy przy tym oddać Autorce, że zdawała sobie sprawę z tego ograniczenia, na co wskazują zawarte w dysertacji opisy procedury gromadzenia danych i instrukcje, które przewidziane zostały dla rodziców, jak również uwagi sformułowane w ostatnim rozdziale.
6. Opis metod gromadzenia w części prezentującej metodykę badań mógłby być nieco bardziej szczegółowy, co ułatwiłoby lekturę pracy. Dotyczy to na przykład podskal testów.
7. Charakteryzowanie rozkładów cech statystycznych wyłącznie przy pomocy średniej arytmetycznej i odchylenia standardowego pozwala jedynie ocenić położenie oraz zmienność tych cech. Nie dostarcza jednak informacji o pozostałych własnościach rozkładów empirycznych.
8. W miejscach, w których raportowane są wyniki wnioskowania statystycznego o istotności współczynnika korelacji brak informacji o stopniach swobody dla stosowanych testów statystycznych.
9. W podrozdziale dotyczącym analizy korelacji wyników pomiaru Wielowymiarowym Inwentarzem Elastyczności Psychologicznej (The Multidimensional Psychological Flexibility Inventory (MPFI)) brak odwołań do wartości współczynników wykorzystanych testów.
10. W kilku miejscach w rozprawie występują redundantne fragmenty prezentacji wyników badań polegające na powtarzaniu w tekście informacji zawartych w tabelach.
11. Wątpliwości budzić mogą niektóre sformułowania w części referującej metodykę i wyniki badań. Jest tak z nazwą „populacja”, która użyta została na oznaczenie próby badawczej. Jeśli zasadne było użycie tej nazwy, to w odpowiednich miejscach zabrakło uzasadnienia. W opisie metod analizy danych wystarczyło użycie nazwy „współzależność”, albo „związek”, gdyż nazwa „korelacja” odsyła bezpośrednio do statystycznej teorii współzależności zmiennych losowych. Z kolei użycie tam przydawek „pozytywna” i „negatywna” niepotrzebnie sugeruje pomijanie braku współzależności, czego przecież przed badaniem nie można wykluczyć. Wątpliwości wzbudza też stosowania w dysertacji nazwy „korelacja” poza kontekstem teorii statystycznej. Jeśli użyto tej nazwy w znaczeniu potocznym, to w trosce o unikanie nieporozumień warto byłoby ją jednak zastąpić jakimś

odpowiednikiem. Dostrzegłem też drobne błędy w zapisie: jest „T test” dla porównań dwugrupowych, a powinno być „t test”; jest „Pearson correlations” zamiast „Pearson's r correlation coefficients”.

12. Brak źródła dla odwołania na stronie nr 5 do pracy Erika H. Eriksona.
13. W pracy liczącej 259 stron występują zaledwie nieliczne literówki i braki w interpunkcji. Warto je jednak skorygować, jeśli przewidywane jest przygotowanie publikacji na podstawie dysertacji albo jej fragmentów.

Wskazane usterki możliwe są do skorygowania bez ingerowania w strukturę wykonanych dotychczas czynności badawczych. W związku z tym, uważam je za drugorzędne względem wartości jaką w warstwie koncepcyjnej i aplikacyjnej ma recenzowana rozprawa.

Podsumowanie

Sprawność w operowaniu teoriami i modelami zjawisk będących przedmiotem dysertacji, wraz z odniesieniami czynionymi do bogatej (liczącej ponad 500 pozycji) i aktualnej literatury świadczą o erudycji Autorki i zrozumieniu przez nią interesujących ją zagadnień w warstwie przedmiotowej oraz w warstwie metodologicznej. Autorka ma świadomość niedoskonałości przeprowadzonych przez siebie badań, trudnych zresztą do uniknięcia przy realizacji ambitnych projektów. Daje Ona temu wyraz w przedstawionej przez siebie krytycznej ocenie ograniczeń badawczych, możliwych udoskonaleniach i kierunkach dalszych badań. Wskazuje to na etyczną i metodologiczną świadomość jaka towarzyszyła pracy nad dysertacją doktorską oraz na konsekwencję w myśleniu, jak też umiejętność perspektywicznego ujmowania rezultatów zrealizowanych działań. Rozprawa zyskuje przez to na wartości oraz pozwala prognozować dalszy rozwój naukowy Autorki.

Konkluzja

Przedstawiona rozprawa doktorska mgr Hili Fuchs pt. „Psychological Flexibility and Attitudes towards Disability – Psycho-Socio-Educational Study of the Relations between Parents and Children” stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz erudycyjne opracowanie świadczące o kompetencjach niezbędnych do prowadzenia pracy naukowej, w tym o godnej uznania umiejętności radzenia sobie ze złożoną problematyką badawczą. Uważam więc, że rozprawa ta spełnia warunki określone w art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14.03.2003 o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (z późn. zm.). Tym samym wnoszę o dopuszczenie mgr Hili Fuchs do dalszych etapów przewodu doktorskiego. Dysertację rekomenduję do wyróżnienia.

Stawomir Kalkowski